

Posudok habilitačnej práce Viery KOVÁČOVEJ, Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína). VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2015. 174 s.

Viera Kováčová ostáva verná výskumu sotáckych nárečí aj vo svojej druhej monografii *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)*, ktorú predkladá na habilitačné konanie. Kým v prvej monografii *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie* (2010), ktorú obhájila ako dizertačnú prácu v roku 2005, sa primárne venovala opisu a charakteristike sotáckych nárečí z aspektu teórie jazykových kontaktov, v druhej monografii sa rozhodla pre výskum vybraných archaizmov na zvukovej a morfolologickej rovine v slovenských nárečiach, ale s osobitným zreteľom na sotácke nárečia, ako sa to zdôrazňuje v názve knihy. To jej umožňuje začleniť tieto dialekty do širšieho porovnávacieho rámca jednak s ostatnými slovenskými dialektmi a okrajovo aj s rusínskymi nárečiami, s ktorými sú v bezprostrednom jazykovom kontakte. Tento metodický postup zároveň umožňuje autorke poukázať na taký dôležitý jazykovo-zemepisný jav, ako je okrajová poloha sotáckych nárečí na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí, ktorá zohrala a naďalej zohráva významnú úlohu pri formovaní ich archaického jazykového systému.

Sotácke nárečia majú mimoriadny význam pre slovenskú dialektológiu ako aj pre štúdium vývinu slovenského jazyka. V ich systéme sa zachovali mnohé petrefakty najmä na zvukovej a morfolologickej rovine, ktoré reprezentujú starší vývinový stav a ktoré sú pre poznanie najstarších dejín slovenského jazyka veľmi dôležité. Autorka sa rozhodla preskúmať dva výrazné diferenčné javy na zvukovej rovine [(1) konsonantickú mäkkostnú koreláciu a (2) bilabiálne **u** (< **w**)] a rovnako dva javy na morfolologickej rovine [(1) slovesnú príponu **-u** v 1. os. sg. a (2) uplatnenie pôvodnej duálovej pádovej prípony **-oma** v inštr. sg. subst.].

Už zo zbežného porovnania javov vyskytujúcich sa v centrálnej časti sotáckeho areálu, vyplýva, že vývinový pohyb nastáva v množine tých javov, ktoré patria k periférnym prvkom systému. Ak je pre fonologický systém sotáckych nárečí dominantnou črtou konsonantická mäkkostná korelácia, t.j. rozlišovanie tvrdostno-mäkkostných protikladov vo väčšine artikulačných radov konsonantov, zmeny najprv nastávajú v tých artikulačných radoch, ktoré sú nepárové, napr. v artikulačnom rade veláry a laryngály : **k'**, **h'** > **k**, **h**. Rovnako to platí aj pre sonóru **u** (< **w**), ktorá je nepárová znelá (zvučná), čiže nepodlieha

znelostnej neutralizácii. Prenikanie úžinového **f**, ktoré má v sotáckych nárečiach status nepárovej neznelej spoluhlásky, možno hodnotiť ako tendenciu k posilňovaniu jeho pozície v konsonantickom systéme. Podobný jav pozorujeme aj v konsonantickom systéme spisovnej bieloruštiny alebo ukrajinčiny, kde je tiež konsonant **f** nepárovou neznelou hláskou, pretože aj v týchto východoslovanských jazykoch sa zachovalo pôvodné bilabiálne **w**, ktoré nepodľahlo zmene na labiodentálne **v**. Posilňovanie pozície konsonantu **/f/** badáme aj v spisovnej slovenčine, keďže aj v slovenskom fonologickom systéme patrí táto úžinová neznelá k periférnym prvkom, ale na rozdiel od stavu v sotáckych nárečiach alebo v spomínaných východoslovanských jazykoch tvorí korelačnú dvojicu so znelým **v**: **/v - f/**, podliehajúcim v neutralizačných pozíciách zmene **v/f**. Tieto javy súvisia s hojným preberaním lexiky z cudzích jazykov, v ktorých **/f/** patrí do množiny centrálnych hlások.

Autorka na viacerých miestach zdôrazňuje, že v sotáckych nárečiach sa pôvodne vyskytoval celý artikulačný rad mäkkých velár a laryngály [**k' g' h' x'**], ale v súčasnosti sa zachovala iba časť tohto artikulačného radu: mäkká velára a laryngála [**k' h'**]. Nie sú nejaké staršie zápisy nárečových textov, z ktorých by sa dalo usúdiť, kedy nastala táto depalatalizačná zmena velár **g' x' > g x** ?

Spolu s výskytom týchto archaizmov a zmien na zvukovej rovine autorka zaznamenala istú dynamiku zmien v morfológickom systéme sotáckych nárečí. Na jednej strane sú to archaizmy a na druhej strane sa prejavuje tendencia k ich odstraňovaniu podľa modelu v kontaktujúcich zemplínskych nárečiach, napr.: **kop'u ~ kopem** (tvary 1. os. sg.), **-oma ~ -ami** (pádové koncovky v inštr. pl. subst.). V skúmaných dialektoch sa prejavuje aj vývinová tendencia ku skracovaniu tvarov v 1. os. pl. **kopim'ä ~ kopim** (1. os. sg. a 1. os. pl.) a novovzniknuté tvary s jednotnou relačnou morférou **-m** v singulári i pluráli sa líšia, ako uvádza autorka, odlišnou tematickou morférou, napr.: **kopem – kopim** (1. os. sg. a 1. os. pl.). K osobitostiam patrí aj vývinová tendencia k reduplikácii pádovej prípony **-mi ~ -mima** v inštrumentáli plurálu substantív, čo svedčí o tom, že v deklinačnom systéme substantív v sotáckych nárečiach majú pôvodné duálové pádové koncovky pomerne pevné postavenie, napr.: **zecmi ~ zecmima** (inštr. sg.).

Ako uvádza autorka, “k primárnym diferenčným znakom podvihorlatského a polaboreckého podtypu patria predovšetkým: prípona **-oma** inštr. pl. všetkých rodov (podvih. **gazdoma, košul'oma, opl'ečkoma**//**-ami** inštr. pl. všetkých rodov (polab. **gazdami, košul'ami, opl'ečkami**)“ (str. 141). Toto prenikanie pádovej prípony **-ami** namiesto staršej

a všeobecne rozšírenej prípony **-oma** v tvaroch inštr. pl. substantív sú výsledkom jazykových kontaktov a interferencie medzi sotáckymi nárečiami a susednými zemplínskymi nárečiami, resp. vonkajšieho vplyvu spisovnej slovenčiny na skúmané dialekty. V tejto súvislosti máme jednu otázku, či možno hovoriť na zemplínskom jazykovom území o formovaní sa, resp. fungovaní zemplínskeho interdialektu, v ktorom sa stierajú výrazné diferenčné črty sotáckych, užských a zemplínskych nárečí v prospech väčšinových zemplínskych dialektov? Tieto príklady, ale aj ďalšie, ktoré autorka uvádza v závere každej kapitoly, sú dobrým príkladom na sledovanie dvoch vývinových tendencií v sotáckych dialektoch. Na jednej strane je to tendencia k vývinovej progresívnosti, podmienená vonkajším vplyvom pôsobiaceho systému (zemplínskych dialektov) a na druhej strane je to tendencia k petrifikácii pôvodného vývinového stavu, podmienená okrajovou polohou skúmaných dialektov.

Isteže výskum problematiky vzniku a formovania zemplínskeho interdialektu patrí skôr do okruhu sociolingvistického výskumu, lebo by musel byť zameraný na opis celkovej jazykovej situácie v tejto oblasti ako aj na štúdium diferenčných znakov v bežnom používaní dialektu, ktoré sú podmienené generačnými rozdielmi. To znamená, že najviac archaických javov by sa malo vyskytovať v reči najstaršej generácie, kým v reči strednej a mladej generácie tých prejavov tendencie k vývinovej progresívnosti, čiže interferenčných javov by sa malo vyskytovať viac. Analogické javy sa vyskytujú aj v oblasti susedných rusínskych nárečí, ako na to upozorňujú najmä mladí účastníci jazykovej komunikácie, lebo aj v rusínskych nárečiach sa v posledných rokoch prejavuje tendencia k stieraniu výrazných nárečových črt medzi slovenskými zemplínskymi a rusínskymi nárečiami.

Pri výskume sotáckych nárečí na severovýchodnom Slovensku, ktoré ležia v priamom územnom kontakte s rusínskymi nárečiami východného typu sa bádateľ nevyhne aj otázke jazykových kontaktov a jazykovej interferencie sotáckych a rusínskych dialektov. Zaujíma nás, do akej miery možno niektoré archaizmy, resp. interferenčné javy v sotáckych nárečiach hodnotiť ako výsledok vonkajšieho vplyvu rusínskych nárečí, resp. ako jazykové paralely. I keď v bežnej jazykovej komunikácii na tomto rusínsko-slovenskom (sotáckom) jazykovom pomedzí majú vyššiu sociálnu i kultúrnu prestíž slovenské nárečia. Preto skôr možno hovoriť o vonkajšom vplyve východoslovenských (sotáckych), resp. zemplínskych nárečí na rusínske nárečia než naopak. Keďže sotácke nárečia majú osobitný jazykový systém, ktorý v jazykovej praxi Slovákov a Rusínov môže vyznievať príznakovo, do akej miery možno predpokladať, že Rusíni v bežnej jazykovej komunikácii so Slovákami dávajú prednosť

zemplínskym nárečiam pred sotáckymi nárečiami, keďže obsahujú vo svojom systéme menej príznakových prvkov.

Uvedené otázky sú námetom na diskusiu a zároveň sú svedectvom toho, že habilitačná práca Viery Kováčovej je podnetná, že rozširuje naše poznatky o okrajových sotáckych nárečiach. Autorka je autochtónka a sotácke nárečie ovláda aktívne, preto jej zápisy sú hodnoverné a odráža sa v nich istá dynamika javov na zvukovej i morfolologickej rovine, čo bolo aj cieľom práce. V tomto kontexte môžeme zopakovať slová, ktoré sme uviedli v októbri 2014 v posudku rukopisu monografie *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)*. „Tešíme sa, že z PhDr. Viery Kováčovej, PhD., vyrástla dobrá a náročná autorka a bádatelka v oblasti slovenskej dialektológie a vývinu slovenského jazyka.“

Na základe uvedeného kladného hodnotenia posudzovanej práce konštatujeme, že monografia spĺňa všetky náročné kritériá kladené na habilitačné práce. Autorka preštudovala rozsiahlu literatúru z oblasti slovenskej i českej dialektológie, vývinu slovenského jazyka a všeobecnej jazykovedy a získané vedomosti tvorivo využila pri opise archaizmov v slovenských nárečiach. Práca môže poslúžiť ako vhodný študijný materiál pre poslucháčov magisterského i doktorandského štúdia študijného programu slovenský jazyk a slavistika – slovanské jazyky. Posudzovanú habilitačnú prácu PhDr. Viery Kováčovej, PhD., navrhujeme prijať ako podklad na obhajobu a po úspešnej obhajobe jej udeliť vedecko-pedagogický titul

d o c e n t k a vo vednom odbore 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra.

Prešov 29.01.2016.

Prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc.

oponentka